

Тараненко О. Г.,
доцент кафедри германо-романської філології та перекладу
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

КОНЦЕПТ БІЛА МАГІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню концепту БІЛА МАГІЯ в українській концептосфері на базі українських тлумачних словників. Зосереджено увагу саме на конотативному, емотивно-вольовому забарвленню цього концепту та досліджено складники-репрезентанти БІЛОЇ МАГІЇ з акцентом на тих, що є специфічними саме для українського етносу.

Ключові слова: концептосфера, концепт, культурологія, етнокультура, універсалія.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку філологічної науки вона стоїть на засадах антропоцентризму. Концептологія як наука наразі має розгалужену систему аналізу такої одиниці смислу, як концепт. Уперше цей термін було визначено С. Аскольдовим у 80-х роках минулого століття. Одразу виникло багато дискусій щодо нього, його дефініції, а також з'явилась необхідність розробити дієвий механізм аналізу даного явища. Проблема полягала в тому, що концепт неможливо було віднести до суто лінгвістичних категорій – він має набагато більш розгалужену структуру та зв'язки з іншими дисциплінами – культурологією, етнолінгвістикою, психологією та іншими. Одразу було визначено тісний зв'язок між концептом з культурою та національною ідентичністю. Більшість науковців-когнітологів вважає, що концепт включає у свою структуру не суто дескриптивний опис (притаманний поняттю), але й чуттєво-вольові акти (емотивна складова) та образні компоненти. Цієї точки зору будемо дотримуватись з м в нашому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як було сказано вище, на сучасному етапі розвитку концептології слушним виступає аналіз саме емотивної складової концепту, що дозволить поглибити його вивчення та більш детально структурувати цю категорію. Емотивною складовою концепту займалися такі вчені, як А. Вежбицька, А. Зеленько, В. Кононенко, О. Селіванова, Й. Стернін. За визначенням А. Вежбицької, існують так звані «концепти-універсалії» (примітиви), притаманні будь-якому етносу чи культурі, на кшталт інформаційної матриці. До них дослідником віднесено концепти «душа», «дружба», «воля», «батьківщина» та інші. [1]. В. Кононенко у своєму дослідженні приділив увагу аналізу концептів, найбільш значущих для української лінгвокультури. Науковець відніс до них «кохання», «любов», «боротьба», «безсмертя», «воля», «влада», «краса» та багато інших [4]. За його термінологією, «уявлення про концепти як про носіїв структурованого знання, що передбачають наявність різних ознак, тобто їх опису саме як структури; це дає право визначати різні за змістом типи концептів, хоча самі принципи їх опрацювання можуть бути неодноплановими й розглядатися з різних точок зору. Серед неодонопланових класифікацій концептів виокремлюються, зокрема, найменш вивчені «сфери вираження емоцій» [4, с. 4].

Метою статті є проаналізувати та представити структурну ієрархію концепту БІЛА МАГІЯ в українській концептосфері,

беручи до уваги емотивний компонент на основі українських тлумачних словників.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що концепти, представлені у різних культурах, мають як тотожні елементи, так і суттєві розбіжності. Не є винятком і такий багатозаровий і малодосліджений концепт, як МАГІЯ. Можна впевнено сказати, що він належить до концептів-універсалій (термін А. Вежбицької), бо представлений у всіх світових мовах. Українська мова, як частина національної концептосфери, також має національно специфічну забарвленість цього концепту.

Треба зазначити, що «...у концептуальних системах знаходить відбиток той «ментальний лексикон», який визначається словником. Адже слово, зрештою, є репрезентантом самого концепту, попри різне розуміння самого терміну «слово» (лексема)» [4, с. 7]. Тож зосередьмося на емотивно-денотативній стороні вищезначеного концепту. Згідно з проведеним дослідженням, концепт МАГІЯ можна охарактеризувати як «полярний» – наявне чітке розділення на «чорну» і «білу» магію», тобто добру і злу магію, що має чітко виражене емотивне підґрунтя (негативне і позитивне), а також присутні елементи, які можна віднести до змішаної конотації залежно від контексту [6]. З огляду на це, представмо наступну ієрархію елементів із позначенням їх емотивної забарвленості.

Розпочнімо наш опис з такого елементу МАГІЇ, як **БІЛА МАГІЯ** та надаймо словникову дефініцію, що репрезентує концепт так: **Магія, 1.** Сукупність прийомів та обрядів, які, за уявленням забобонних людей, мають чудодійну силу; чаклунство, чарівництво. В основі магії лежала віра первісних людей в те, що з допомогою різних заклинань і обрядів можна було таємничим способом впливати в бажаному для них напрямі на хід явищ і подій у навколишньому світі. **Біла магія** – за середньовічними забобонами – чаклунство з допомогою небесних сил; **Чорна магія** – за середньовічними забобонами – чаклунство з допомогою пекельних сил; чорнокнижництво. **2.** перен. Щось загадкове, незрозуміле. *Алгебри він не знав; ікси, ігреки та зети були для нього таємничою магією* (М. Трублаїні, Лахтак). [6, т. 4, с. 590]. У наступній дефініції зроблено акцент на суто технічному боці магічних маніпуляцій та показаний тісний зв'язок магії з чарами, чарівництвом: **Магія, -і. ж. 1.** *Мистецтво викликання за допомогою певних прийомів (жестів заклять, обрядів) надприродних сил, а також сукупність вірувань, пов'язаних з надприродними силами. Син. Чаклунство, чарівництво. 2.* Перен. *Щось загадкове, незрозуміле. 3.* *Виняткова сила спливу, чари. Магія погляду, магія слова [з лат. Magia «чари»].* [2, с. 222]. Те саме підтверджується ще однією дефініцією: **Магія** – *Чари, чаклунство, чарівництво, кн. магізм. Побут. Штукарство (щось незрозуміле) темний ліс, темна ніч* [3, с. 182].

Згідно з аналізом словникових дефініцій, **БІЛА МАГІЯ** представлена такими елементами-репрезентантами: *характер-*

ник, характерство, знахар, шаман з переважно схвальною конотацією. Наводимо словникові дефініції. **Характерник**, а, чол. 1. заст. Чаклун, чарівник (у 1 знач.). – *Дід мій був запорожець.. Дивимось, аж то не наш в'язень, а щось неподобне.. Дак що ж, коли він сам казав, що він характерник!.. Бо як глянули до в'язниці, то то був там козак, а то вже стала дівчина...* (Б. Грінченко). 2. перен., розм. Те саме, що чарівник 2. *Видно, він очарував її, характерник чорнобровий!.. Вона мало що пам'ятає з того часу про той вечір* (П. Мирний); *А спів Садовського! А Саксаганський-маг! Два характерники, Панас той і Микола, Що народилися в розложистих степах* (М. Рильський). [6, т. 11, с. 25]. **Характерство**, а, сер., заст. Чаклунство. *Зміркував характерник, що ні до чого.. не придалося його характерство* (Агатангел Кримський); – *Не дурно, мабуть, іде між людьми поголодка про їх [запорожців] характерство... Утікає од татар, розстеле на воді бурку да й попливе* (П. Куліш). [6, т. 11, с. 26]. Ще декілька визначень цього унікального, суто українського магічного явища: **Характерник** – чародій, колдун. *Став я шукати знахарів та усяких характерників* (Шевч). [2, с. 222]. **Характерство**, ва – колдовство. Характерствувати, вую. Колдовать, чародействовать. Вже ворожить, характерствує. К. ЧР. 144. [5, с. 387]. Характерник – чарівник [3, с. 413]. Характерник – це особливе явище в українській магічній традиції. Так називали тих магів-чаклунів, які володіли насамперед прийомами бойової магії та виховувались змалечку для цього шляху. Вони були запорізькими козаками, що могли пустити ману, перекинутись на звіра, іншу людину, відвести очі, вилікувати, перемогти у бою. Ходила думка, що майже усі запорізькі гетьмани були характерниками. Найбільш відомою виступає постаць Івана Сірка, який не зазнав жодної поразки у боях, і навіть після смерті допомагав козакам вигравати у битвах. Тому конотація тут явно схвальна, навіть відчутна емоція захоплення, бо ці паранормальні здібності були в дуже обмеженого кола людей. Приклади у словникових статтях також пов'язують можливість характерників й до любовної магії: *«Видно, він очарував її, характерник чорнобровий!.. Вона мало що пам'ятає з того часу про той вечір»* (П. Мирний) [6, т. 11, с. 25].

Слушним буде перейти до наступного компонента концепту БІЛА МАГІЯ, що репрезентовано лексемою «знахар». Дефініція: **Знахар**, я, а, чол., заст. Людина, що лікує різними немедичними засобами, а також займається чаклуванням. *Прибіг знахар. Тудою, сюдою, віхтем, деркачем, ..довбнею, сморовидлом, – нічого не вдіє!* (М. Вовчок); *[Цілу ніч на горищі щось гурчить, як ото на прядці пряде або на бубні бубонить. Вона [жінка] і до знахарів, і до шептух – не допомагає. Це, кажуть, у тебе прокляте місце, треба перенести хату на другу садибу* (Г. Тютюнник) [6, т. 3, с. 645]. Конотація виявляється схвальною, позитивною. Зазвичай, знахарі лікували людей, були їх помічниками, до яких звертались у разі проблем із здоров'ям, не тільки суто фізичним, але й психічним. Логічним постає синонім репрезентанта «знахар» – «шаман». Наводимо дефініцію. **Шаман**, а, чол. Служитель культу, знахар у племен, релігія яких ґрунтується на культурі духів, магії. *Вони кидалися до шаманів і чаклунів, волали, молилися, бурмотіли закляття.., щоб відігнати злого духа і врятуватися від загибелі* (З. Тулуб); *Гаврило розповів Юрі, як лікують хворих шамани* (І. Багмут); *У порівняннях. Музика все витинав щось смичком і пучками на мовчазних струнах і, як дикунський шаман, крутив білками очей* (С. Васильченко). [6, т. 11, с. 401]. Відомо, що шамани лікували душевні хвороби, а також мали можливість завдяки ритуалам зазирнути у майбутнє, спілкуючись з духами. Конотація загалом позитивна, але з відтінком страху, бо все невідоме завжди викликає страх у пересічної людини.

До більш позитивно забарвлених репрезентантів концепту «БІЛА МАГІЯ» належить МАГ. Наведемо дефініції та приклади. **Маг** (біблійний) – жрець, чаклун, чарівник, характерник. Ф. ілюзіоніст, штукар.) [3, с. 182]. **МАГ**, а, чол. 1. У країнах стародавнього Сходу – жрець, що виконував релігійні обряди й провіщав майбутнє. *На далекій вежі видно магів вавилонських, що ворожать по зорях* (Л. Українка). 2. Людина, що нібито володіє таємницями магії (у 1 знач.); характерник, чарівник. *Він дав магові Гальванеску слово не перешкоджати його магії* (Ю. Смолич); *Образно. Розмову магів двох нелегко зрозуміть Невтаємничим* (М. Рильський). **Маг і чарівник (чародій): а)** традиційна назва фокусника, ілюзіоніста. – *Шановні пані і пани, паничі і панянки, славнозвісний маг і чародій, Кваранціо Антоніо, ім'я якого відоме в Старому і Новому світі, покаже вам своє високе мистецтво, і подиву вашому не буде меж* (Н. Рибак); б) (жарт.) про людину, що робить усе дуже легко й спритно. *Коли ж наступала пора полювання на дичину, ніхто не міг зрівнятися з Ніколасом. – Маг, чарівник! – говорили люди, коли юнак ніс на плечах десяток добрих качок* (М. Чабанівський). [6, т. 4, с. 588]. Вочевидь, що маг – це насамперед пророк, людина з великими надприродними здібностями, що може підкоряти своїй волі час, людей, вимір. У словниковій статті надається як синонім **мага характерник** та **чаклун**. Цікавим постає порівняння з магом фокусника – ілюзіоніста, що порівнює цю професію (спритність рук) з магічними чарами та чаклунством. Конотація відноситься більше до позитивної. Українці завжди були та залишаються жартівливою нацією, тому навіть у серйозних речах вбачають щось потішне. Конотацію гумору з відтінком захоплення ми спостерігаємо у значенні **мага** як людини здібної, в якій все виходить краще та спритніше, ніж у більшості (мовби з допомогою чар). [6, т. 4, с. 588].

Емотивна забарвленість репрезентанта **ворожбит** є більш позитивною, ніж навпаки, з елементами поваги та захоплення. Це підтверджується, зокрема, так: **Ворожбит**, а, чол., заст. 1. Той, хто вгадує майбутнє чи минуле, за якимись прикметами або ворожачи на картах. *Всі ворожбити, чародії.. Кипіли в печлі всі в смолі* (І. Котляревський); *До дверей його тисових Покрутилась стежка бита, Взимку й літньою порою Люди йшли до ворожбита* (М. Шеремет). 2. Чарівник (у 1 знач.). [Христя:] *Що ж той ворожбит зробиє [зробить]? [Маруся:] Що? Перекине Семена вовкулакою, а тоді й роби, що хочеш...* (М. Кропивницький); *Серьожка з таємничістю ворожбита постукав палицею об диван і з неї висунулась, як затвор з гвинтівки, тоненька трубочка листівок* (О. Гончар). 3. Знахар. *Він ходив по лісах та по луках, збирав якісь квітки, камінці.., і все те обережно ховав.. Старшиниха погадала навіть, чи не ворожбит він який* (Б. Грінченко). [6, т. 1, с. 739]. Тобто ми бачимо прямий зв'язок між «ворожбит», «знахар» і «чарівник» як складовими концепту БІЛА МАГІЯ. У наведених вище прикладах згадана здатність ворожбита побачити минуле чи майбутнє на картах, за допомогою трав та зіль, (також це шаманська здібність) можливість перекидатись твариною (тут прослідковано зв'язок з характерником, у якого були подібні таланти). Тобто ми бачимо конотацію захоплення з відтінком підозрілості та подиву таким вмінням.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна констатувати, що структура концепту БІЛА МАГІЯ в українській концептосфері представлена такими репрезентантами: **маг** як уособлення людини з надприродними здібностями, що може керувати стихіями та людською волею; **характерник** як національно специфічне явище, притаманне тільки українському народові – в обох випадках конотація схвальна, позитивна. У репрезентанті

маг присутня конотація гумору, захоплення (про людину, в якій все складне легко виходить). Також представлені репрезентанти **ворожбит** (той, що бачить майбутнє по картах або в інший спосіб); **знахар** (той, що лікує насамперед за допомогою різноманітних трав, відварів та замовлянь); **шаман** (той, хто може побачити майбутнє за допомогою контакту з сутностями з інших світів, може виступати як лікар). Конотація захоплення, загалом позитивна, але з відтінком страху, що паранормальні сили чаклунів можуть бути спрямовані не на користь. Концепт МАГІЯ постає полярним, тобто розділеним на білу і чорну магію. Саме це й буде більш детально досліджено в наступних роботах із цієї тематики.

Література:

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / Пер. с англ. А.Д. Шмелева. М.: Языки славянской культуры, 2001. 288 с.
2. Івченко А. Тлумачний словник української мови / Худож. оформлювач І.В. Осипов. Харків: Фоліо, 2007. 540 с.
3. Караванський О. Практичний словник синонімів української мови. Київ: «Українська книга», 2004 448 с.
4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ–Івано-Франківськ, 2004. 248 с.
5. Словарь української мови. Редакція журналу «Кіевская старина» / Упорядкував, з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Т. 1. А-Ж. Київ, 1907. 573 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980.

Тараненко О. Г. Концепт БЕЛАЯ МАГИЯ в української мовної картині світу

Анотація. Стаття присвячена дослідженню концепта БЕЛАЯ МАГИЯ в українській концептосфері на базі аутентичних тлумаческих словників. Сосредоточено увагу саме на коннотативній, емоційно-волевої окрасці даного концепта, а також досліджено складові-репрезентанти БЕЛОЙ МАГИИ з акцентом на тех, що являються специфічними саме для українського етносу.

Ключевые слова: концептосфера, концепт, культурологія, етнокультура, універсалія.

Taranenko O. Concept WHITE MAGIC in Ukrainian worldview

Summary. In the scientific investigation the connotative emotive component of the concept WHITE MAGIC is represented in the Ukrainian worldview on the basis of explanatory dictionaries analysis. The analysis was held taking into consideration the nationally specific lexemes-elements of the concept WHITE MAGIC and their hierarchy into its structure.

Key words: worldview, concept, ethnic culture, language universal, culturology.